

Γ

19.— Πλάϊ στις μεγάλες μεταρρυθμίσεις, που είναι απαραίτητες για να γίνουν όσα τονίσαμε παραπάνω, απαραίτητες είναι κι' οί μεταρρυθμίσεις στην Ένταση και στη γεωγραφική Έκταση τῶν ὀρίων, που χωρίζουν σήμερα τὰ κράτη και τοὺς λαοὺς ἀναμεταξύ τους. Δὲ χρειάζεται βέβαια νὰ παρατάξω ἐπιχειρήματα για νὰ πείσω τὸν ἀναγνώστη μου, ὅτι ὅσο εὐρύτερες θὰ γίνουν στὸν κόσμο οί κοινότητες εἰρήνης, τόσο μεγαλύτερη θὰ εἶναι κ' ἡ εὐλογία τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμο. Μονάχα τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσω ἰδιαιτέρα: ὅτι, ὅπως και οί ἐσωτερικὲς κοινωνικὲς μεταρρυθμίσεις ὑπαγορεύονται σήμερα ταυτόχρονα και ἀπὸ τὶς ἐπιταγὲς τὶς ἠθικὲς και ἀπὸ τοὺς τεχνικοὺς ἐξωιστορικοὺς ὄρους τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ἔτσι, και ἡ γεωγραφικὴ εὐρύνιση τῶν οὐδετεροποιημένων πολιτικῶν περιοχῶν (δηλαδή πῶν περιοχῶν, που μέσα τους τὸ πρόβλημα τῆς εἰρήνης εἶναι πρόβλημα ἐσωτερικοῦ δικαίου) ὑπαγορεύεται ἐπίσης ὄχι μόνο ἀπὸ ἐπιταγὲς ἠθικὲς, ἀλλὰ και ἀπὸ τοὺς τεχνικοὺς ἐξωιστορικοὺς ὄρους ζωῆς τῶν λαῶν. Ἐνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ προβλήματα και μάλιστα ὄλα τὰ κρισιμώτερα προβλήματα, που ἄλλοτε μπορούσαν νὰ λυθοῦν ἐθνικά, ἔχουν ἀνάγκη σήμερα ἀπὸ λύσεις διεθνεῖς ἢ σωστότερα «ὑπερεθνικὲς». Ἡ πρόδος τῶν παραγωγικῶν και συγκοινωνιακῶν μέσων, καθὼς και ἡ μεγάλη αὐξηση τῶν πληθυσμῶν ἔφεραν τὰ πράγματα στὸ σημεῖο ἐκεῖνο, που ὄχι μόνο οί πιθανότητες ἐθνικῶν λύσεων τῶν μεγάλων προβλημάτων περιορίσθηκαν στὸ ἐλάχιστο, ἀλλὰ και οί διεθνεῖς λύσεις, οί βασισμένες σπὶς ἀρχὲς τοῦ συμβατικοῦ διεθνοῦς δικαίου, ἔχουν ἀποδειχθεῖ ἀνεπαρκέστατες. Κανένα ἀπὸ τὰ μεγάλα προβλήματα, που συνδέονται μὲ τὶς ἐμπορικὲς συναλλαγὲς, μὲ τὴ μετανάστευση ἀνθρώπων και ὑλικῶν δυνάμεων, μὲ πὴν οἰκονομικὴ γενικὰ ζωὴ, καθὼς και μὲ τὶς ἀπαραίτητες και βιοτικὰ κρίσιμες κοινωνικὲς μεταρρυθμίσεις στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σημερινοῦ κράτους, κανένα ἀπὸ τὰ προβλήματα αὐτὰ δὲ μπορεί οὐσιαστικὰ νὰ λυθεῖ ἢ και μονάχα ν' ἀντιμετωπισθεῖ ὡς ἐσωτερικὸ πρόβλημα τῶν σημερινῶν (ἀκόμα και τῶν πιὸ μεγάλων) κρατῶν ἢ ὡς πρόβλημα συμβατικοῦ διεθνοῦς διακανονισμοῦ. Μονάχα ὑπερεθνικὲς λύσεις χωροῦν στὰ σημερινὰ μεγάλα κοινωνικά, οἰκονομικά και δημογραφικά προβλήματα.

Ἡ ἱστορία ἄλλωστε τείνει πάντοτε πρὸς τοὺς εὐρύτερους σχηματισμούς: ἀπὸ τὴν πατρίδα, τὴ φυλὴ ἢ τὴν ὁποιαδήποτε μικρὴ βιολογικὴ ἐνότητα πήγαμε στὸ συνδικισμό, στὴν πόλη ἢ στὴν ὁποια-

δήποτε μικρότερη από την έννοια του εθνικού λαού πολιτική ενότητα. Από τις ενότητες αυτές πήγαμε στα εθνικά κράτη (αφού περάσαμε βέβαια από ανώμαλους κρατικούς σχηματισμούς, που ήταν πάντως δυναμικά και γεωγραφικά ανάλογοι προς τα εθνικά κράτη). Οί περιοδικές «κοσμοκρατορίες» που δέν ήταν άλλωστε ποτέ σωστές κοσμοκρατορίες, δέν ανατρέπουν τό σχήμα μας, γιατί όσες φορές είχαν κάποια σοβαρή μονιμότητα υποβοήθησαν άκριξώς τό νόημα του εξέλικτικού αυτού σχήματος. Σήμερα, οί αντικειμενικοί όροι ιστορικής ζωής απαιτούν νά περάσουμε από τά εθνικά κράτη, που έγιναν πολύ στενά, σε ευρύτερους οργανισμούς, σε υπερεθνικές ενότητες, που άλλωστε δέν έχουν νά βλάψουν διόλου ήθικά και πνευματικά τήν εθνική παράδοση και αυτοσυνείδηση. Τό αντίθετο μάλιστα μπορεί νά συμβεί: όπως στήν εξέλιξη του ατόμου, όσο ευρύτερη γινόταν ή κοινωνική σφαίρα ζωής του, τόσο βαθύτερη γινόταν κ' ή δυνατότητα ν' αναπτυχθεί τό άτομο ως ελεύθερη προσωπικότητα, έτσι και στή ζωή τών εθνών ή υπερεθνική ευρυνση τής σφαίρας τής κοινής με άλλα έθνη ιστορικής ζωής τών εθνών συμβαδίζει με τήν πάντα βαθύτερη δυνατότητα ν' αναπτυχθεί τό έθνος ως ελεύθερη ιστορική προσωπικότητα, ως φορέας ιδιαίτερου ψυχοπνευματικού πολιτισμού. Η διαδικασία, που πάει στήν ολοκλήρωση και στή διαρκώς ευρύτερη ένοποίηση, συμβαδίζει στήν ιστορία, όπως και στήν υπόλοιπη φύση (π. χ. στή φυσιολογία), με τή διαδικασία, που οδηγεί στήν πάντα ουσιαστικώτερη εξατομίκευση, στον διαρκώς βαθύτερο διαφορισμό. Τήν αλήθεια αυτή τήν είδε άρκετά σωστά ό Χέρμπερτ Σπένσερ και τήν άδραξε άκόμα βαθύτερα ό Γκέοργκ Σίμμελ. Μά ούτε μπορούμε νά κάνουμε κι' άλλως. Σήμερα ή ιστορία είναι υποχρεωμένη νά δημιουργήσει φορείς υπερεθνικής πολιτικής ζωής. Κι' αν άκόμα δέν υπήρχαν οί άμεσες ανάγκες, που επιβάλλουν τήν τάση προς τή μεγαλύτερη πολιτικογεωγραφική ολοκλήρωση, έμμεσα επιβάλλεται ή τάση αυτή κι' από τό γεγονός, ότι όλες οί ήθικά και τεχνικά αναγκαίες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, που έθιξα σε γενικές γραμμές πιο πάνω και που ή παραμέλησή τους μπορεί νά σημαίνει φοβερές επάναστατικές άνωμαλίες, άναρχίες και ένα μαύρο ιστορικό χάος, δέ μπορούν νά πραγματοποιηθούν χωρίς νά επιχειρηθεί ή πραγματοποίησή τους σε σφαίρες πολύ ευρύτερες κι' από τά πιο μεγάλα σημερινά κράτη. Και μια άπλούστατη άκόμα μεταρρύθμιση τών ώρων βιομηχανικής εργασίας με σκοπό τή μείωσή τους δέ μπορεί νά γίνει στα σημερινά εθνικά όρια, χωρίς νά κλονίσει τήν οικονομία του εθνικού κράτους, χωρίς νά δημιουργήσει όρους δυσμενείς στο διεθνή έμπορικό συναγωνισμό, χωρίς νά προκαλέσει και άλλες άνωμαλίες (στήν κίνηση τών κεφαλαίων κλπ.). Και όμως, είναι επείγουσα ή ανάγκη τών μεγάλων μεταρρυθμίσεων. Αν δέν ήταν επείγουσα και αν από τήν άλλη μεριά δέν ήταν έγκληματική (έστω και χωρίς πρόθεση έγκληματική) ή έμμονή τών κρατών και

τῶν ἀστικῶν τάξεων στή διατήρηση τῶν παλαιῶν μορφῶν πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, δὲ θὰ εἶχαμε ἀπλούστατα τοὺς κομμουνισμοὺς, δὲ θὰ εἶχαμε τοὺς φασισμοὺς καὶ ἐθνικοσοσιαλισμοὺς, δὲ θὰ εἶχαμε τὸν πόλεμο τοῦ 1939.

20.— Τίς γραμμὲς αὐτὲς τίς γράφω στὶς ἀρχὲς Ὀκτωβρίου τοῦ 1940. Ὁ πόλεμος μαίνεται καὶ θὰ χτυπήσει, ὅπως φαίνεται, σὲ λίγο τίς πόρτες καὶ τῆς πατρίδας μου. Τὸ σωστὸ βέβαια θάπταν νὰ εἶχε κάνει ὁ κάθε λαὸς τὸ χρέος του προτοῦ ἔρθει ὁ κίνδυνος ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα του. Αὐτὸ πάντως δὲν ἔγινε. Δὲ θὰ συζητήσω ἐδῶ πὸ τί μποροῦσε νὰ εἶχε γίνει καὶ τὸ τί πρέπει σήμερα νὰ γίνει. Θὰ συζητήσω μονάχα τὸ τί πρέπει νὰ γίνει αὔριο, ἂν — ὅπως ἐλπίζω κ' εὐχομαι — συντριβοῦν ὁ ἐθνικοσοσιαλισμὸς καὶ ὁ φασισμὸς. Μὰ γιὰ νὰ καταλάβουμε τὸ τί πρέπει νὰ γίνει αὔριο, ἀπαραίτητο εἶναι νὰ καταλάβουμε ἐπίσης, ὅτι ὁ γερμανικὸς ἐθνικοσοσιαλισμὸς (καὶ ἀφίνω κατὰ μέρος τὸν ἰταλικὸ φασισμὸ σὰν πιὸ ἀσήμαντο φαινόμενο) ἀνταποκρίθηκε κι' αὐτὸς στὸ νόμο τοῦ αἰῶνα μας (ἀδιάφορο, ἂν ἢ ἀνταπόκριση γίνεται ἀμαρτημένη) καὶ δὲν ἐπήγασε μόνο πρᾶμα, πού εἶναι, φυσικά, ἐπίσης ἀλήθεια — ἀπὸ ψεῦδη, ἀπὸ ἀνώμαλες φαντασίες καὶ ἀπὸ εἰδικὲς ἱστορικὲς αἰτιολογίες.

Καὶ ὁ κομμουνισμὸς καὶ ὁ ἐθνικοσοσιαλισμὸς — ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ καὶ ἐσωτερικὸ πολιτικὸ καθεστῶς τους — εἶναι στὸν αἰῶνα μας τὰ δυὸ μεγάλα ἀνώμαλα ὄργανα ἐκθιασμοῦ τῆς ἱστορίας, ἐκθιασμοῦ, πού ἀποβλέπει νὰ ἐξαναγκάσει τὸν αἰῶνα μας νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ νόμο του. Ὁ κομμουνισμὸς ἔχει βέβαια καὶ ἄλλες βαθιὲς σημασίες, πού δὲν ἔχει ὁ γερμανικὸς ἐθνικοσοσιαλισμὸς, ἀντιμετωπίζει δηλαδή, ὅπως εἶδαμε, καὶ τὸ βασικὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης καὶ δικαιοσύνης. Ἔτσι ὑπερέχει πολὺ ἀπέναντι τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ, γιατί ξεκινάει ἀπὸ τὸ πρόβλημα ἀκριβῶς τὸ κοινωνικὸ καὶ προχωρεῖ ἔτσι ὀργανικά (ἀδιάφορο ἂν φυσιολογικά ἢ παθολογικά) στὸ πρόβλημα τὸ σχετικὸ μὲ τὴν ἐνιαία ὀργάνωση τοῦ κόσμου ἢ ἔστω μιᾶς ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλύτερης γεωγραφικῆς περιοχῆς. Πάντως, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ διαφορά πού κάνει τὸν κομμουνισμὸ νὰ εἶναι ἱστορικὰ πολὺ πιὸ συνειδητὸς ἀπὸ τὸν ἐθνικοσοσιαλισμὸ, καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ κινήματα ζητοῦν νὰ ἐκθιάσουν τὴν ἱστορία, ἐξαναγκάζοντάς τὴν νὰ τραθήξει ἀνώμαλα πρὸς τὴν ὑπερεθνικὴ ὀλοκλήρωση. Ὁ κομμουνισμὸς, μὲ ὀρμητήριον τὴ Μόσχα καὶ μὲ σύνθημα ὑπερεθνικὸ τὴν «Τρίτη Διεθνή», ζητάει τὴν ὀλοκλήρωση μὲ τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση καὶ μὲ ὑποταγὴ τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς ἐθνικῆς κοινωνίας κάθε λαοῦ σὲ μιὰ διεθνή τάξην «πρωτοπορείας» τοῦ προλεταριάτου. Ὁ ἐθνικοσοσιαλισμὸς, μὲ ὀρμητήριον τὸ Βερολῖνο καὶ μὲ σύνθημα τὴν *Rax Germanica* ζητάει τὴν ὀλοκλήρωση μὲ τὸν πόλεμον καὶ μὲ τὴν ὑποταγὴ ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν στὴν ἐθνικὴ ὀντότητα τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ.

21.— Ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ τρόπου, πού ἀκολουθαίει ὁ ἐθνικοσοσιαλισμός γιά ν' ἀνταποκριθεῖ στό νόμο τοῦ αἰῶνα μας, μπορεῖ νά γίνει εἰδικώτερα καί μέ τίς ἐξῆς ἀπλές σκέψεις:

Ὁ γερμανικός ἐθνικοσοσιαλισμός μιλάει γιά τή βιολογική ὑπεροχή ἢ νεότητα τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ. Δέν ἔχω διόλου ἀνάγκη νά ἐξετάσω, ἀν ἔχει δίκιο ἢ ὄχι. Ἡ ἀδέκαστη ἐπιστήμη τῆς ἀνθρωπολογίας καί ἐθνολογίας ξέρει τήν ἀλήθεια. Ἐδῶ μοῦ φτάνει νά πῶ, ὅτι στήν ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας ἢ ἐπιλογή τῶν λαῶν, πού εἶναι ταγμαμένοι νά ἡγεμονεύουν περιοδικά, ξεφεύγει ὅσο πάει κ' ἔχει μάλιστα ἀπό καιρό πολύ ξεφεύγει ἀπό τὰ ζωολογικά κριτήρια καί χρησιμοποιεῖ κριτήρια πνευματικά. Αὐτό ὀφείλεται ὄχι μόνο στήν ποιοτική καί οὐσιαστική ἀνάταση τῆς ἱστορίας, ἀλλά καί σέ ἀντικειμενικούς ὅρους. Χῶροι ἀδειανοί ἢ ἀραιά κατοικημένοι ἀπό λαούς πρωτόγονους ἢ ἀδύνατους δέν ὑπάρχουν πιά στίς περιοχές ἐκεῖνες τῆς γῆς, πού εἶναι περιοχές ἔντονης ἱστορικής ζωῆς. Ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στούς λαούς, ἐδῶ καί κάμποσους αἰῶνες, δέν ἔχει πιά τή μορφή μεγάλων μετατοπίσεων καί μεγάλων ἐξαπλώσεων. Ἐτσι οἱ πόλεμοι, ὅσο πάνε, γίνονται πιά ἀνόητοι. Ἡ σύγκρουση καί ὁ ἀνταγωνισμός, πού γίνεται μέ τὰ μπράτσα καί μέ τὰ ὄπλα, δέν ἔχει πιά τήν κοσμοϊστορικά ἀναγκαῖα σημασία, πού εἶχε ἄλλοτε. Στό βάθος ἢ πραγματικά μεγαλοφυῆς προσπάθεια τοῦ "Ὄσβαλτ Σπέγκλερ νά συλλάβει τοὺς μορφολογικούς νόμους τῆς ἱστορίας πῆρε στραβό δρόμο μέ τήν ἀνικανότητά του νά νιώσει τή διαφορά τῶν ἐποχῶν, δηλαδή μέ τή μανία του νά θέλει νά βλέπει μηχανικές ἐπαναλήψεις στήν ἱστορία. "Ὅ,τι ἦταν ὁ πόλεμος ἄλλοτε, δέν εἶναι ὁ πόλεμος σήμερα. Σήμερα οἱ πόλεμοι εἶναι σέ σχέση μέ τὸ νόημα τῆς ἱστορίας πολύ ἀνοητότεροι ἀπ' ὅ,τι ἦταν ἄλλοτε. Κ' ὑπάρχουν βέβαια παλαιότερες ἐποχές, πού μέσ' στό πλάισιό τους δέν ἦταν διόλου ἀνόητοι. Ὁ χῶρος γιά κοσμοϊστορικά θετικές συγκρούσεις ἔλειψε ἢ μειώθηκε στό ἐλάχιστο. Μόνο ἀν μετατοπισθεῖ τὸ κέντρο τοῦ ἱστορικοῦ βάρους τῆς γῆς ἀπὸ τὴν Εὐρώπη ἄλλοῦ — δηλαδή ἀπὸ τὴ γεωγραφική περιοχή τῆς ποιότητας καί τῆς ποικιλίας σέ περιοχές, πού νόμος τους εἶναι ἡ ποσότητα κ' ἡ μονοκόματη ἔκταση — μπορεῖ ν' ἀποκτήσουν οἱ πόλεμοι κάποιο καινούργιο νόημα, ἀλλά καί τὸ νόημα αὐτὸ θά σημάνει πάντως ταυτόχρονα τὴν ἄρνηση καί ἄρση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ γερμανικός ἐθνικοσοσιαλισμός δέν καταλαβαίνει, ὅτι θέλοντας ν' ἀναγάγει σὸν εἰκοστό αἰῶνα τὸν πόλεμο σέ ὑπατο ρυθμιστὴ τῆς ἱστορίας, ἐπιχειρεῖ μέ ὀρμητήριο τὴν Εὐρώπη κάτι, πού βρίσκεται πέρα γιά πέρα ἔξω ἀπὸ τίς σημερινές εὐρωπαϊκές προϋποθέσεις, προκαλεῖ οὐσιαστικά — μέ τὴν ἀνώμαλη αὐτὴ πράξη, πού ὀδηγεῖ ἀναγκαστικά σὸ ἄτοπο — τὴ διάλυση τῶν βάσεων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καί ἀνοίγει ἔτσι ἔμμεσα τὸ δρόμο γι' ἄλλες ἐξελίξεις ἐξευρωπαϊκῆς καί μάλιστα ἀντι-εὐρωπαϊκῆς. Ἄν ὑποθεθεῖ, ὅτι θά νικήσει ἡ Γερμανία ὀριστικά, πολὺ πιά ὠφελημένη

ἀπὸ τῆς νίκης τῆς θά βγει ἡ Ἰαπωνία παρὰ ἡ ἴδια. Οἱ σημερινοὶ πόλεμοι σὲ σχέση μετὰ τὸ εὐρωπαϊκὸ νόημα τῆς ἱστορίας εἶναι — τὸ ζαναλέω — ἀνόητοι. Ὁ χῶρος γιὰ τοὺς ἱστορικὰ θετικοὺς πολέμους μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς λευκῆς φυλῆς ἐξαντλήθηκε. Οἱ ἀληθινὰ κοσμοϊστορικὲς μεταξὺ τῶν λαῶν αὐτῶν συγκρούσεις μπορεῖ νὰ ναι σήμερα μόνο οἱ συγκρούσεις τῶν «πνευμάτων», καὶ οἱ συγκρούσεις αὐτές, ποὺ ὁ χῶρος γιὰ τὴ διεξαγωγή τους εἶναι ἀπειρος καὶ δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ ἐξαντληθεῖ, εἶναι ὁ πιὸ εὐεργετικὸς πόλεμος, ποὺ ὑπάρχει στὸ σὺμπαν.

Ἄς τὸ πάρομε ὁμῶς τὸ πρόβλημα κι' ἄλλιῶς. Καὶ ἂν ἀκόμα παραδεχθῶ, ὅτι ὑπάρχουν καὶ σήμερα στὴν Εὐρώπῃ δυνατότητες γιὰ μιὰ καθαρὰ βιολογικὴ (δηλαδὴ βασισμένη στὸ αἷμα) ἐπικράτηση ἑνὸς λαοῦ, ὁ λαὸς αὐτὸς — ὁ λαὸς τῶν «κυρίων» (τὸ «*Herrenvolk*»), ὅπως ὀνομάζουν τὸν ἑαυτὸ τους οἱ Γερμανοὶ — ζεχύνεται ὀργανικὰ καὶ αὐθόρμητα στὸν κόσμον, δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ὑπουργεῖα προπαγάνδας ταγμένα νὰ πείσουν ἕνα λαὸν, ὅτι εἶναι ὁ λαὸς τῶν κυρίων καὶ ἀφεντάδων τοῦ κόσμου, δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τίς μεταβιολογικὲς μορφές πολιτικῆς ζωῆς, ὅπως εἶναι τὰ πολιτικὰ κόμματα καὶ προγράμματα. Οἱ «κύριοι τοῦ κόσμου» δὲ φτιάχνονται μὲ προγράμματα καὶ μὲ μεθόδους ζωολογικῆς τεχνητῆς ἐπιλογῆς, (μεθόδους σὰν κι' αὐτές, ποὺ καὶ μέσ' στὸ πλαίσιο τοῦ ἴδιου τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ ἐφιλοτέχνησε μὲ τὴν ἔγκριση τοῦ Χίτλερ ὁ ὑπουργὸς του Νταρρέ), δὲ φαμπρικάρονται μὲ πρώτη ὕλη ἀτόφια κρέατα, δὲν «προμελετῶνται». Ἡ ὑπάρχει ἀκόμη τόπος στὴν ἱστορία γιὰ βιολογικὲς ἐπιλογές ἐκλεκτῶν «αἱμάτων» — καὶ, ἂν ὑπάρχει, αὐτὸ θὰ γίνῃ ὀργανικὰ καὶ χωρὶς κανένα πολιτικὸ πρόγραμμα — ἢ ὑπάρχει πιά τόπος μόνο γιὰ τὸ «πνεῦμα» καὶ γιὰ τίς ἐπιλογές ἐκεῖνες, ποὺ εἶναι ταγμένο νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ πνεῦμα ὡς «ρυθμιστὴς» καὶ ταυτόχρονα ὡς «σκοπὸς» τῆς ἐπιλογῆς. Ἐνῶ στὴ βιολογικὴ ἐξέλιξη ὁ «ρυθμιστὴς» τῆς ἐπιλογῆς — ἄς ποῦμε ὁ θάνατος, ἂν ἔχει δίκιο ὁ Δαρβίνος — δὲν εἶναι βέβαια καὶ ὁ «σκοπὸς» τῆς ἐπιλογῆς, στὴν καθ' αὐτὸ ἱστορικὴ ἐξέλιξη ὁ ρυθμιστὴς τῆς ἐπιλογῆς, δηλαδὴ τὸ «πνεῦμα», εἶναι ταυτόχρονα — κι' αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ θαῦμα τῆς ἱστορίας — ρυθμιστὴς καὶ σκοπὸς τῆς ἐπιλογῆς. Ἡ συνύφανση πνεύματος καὶ αἵματος εἶναι δυνατὴ τὸ πολὺ, ἂν τὸ αἷμα ὑπερετήσῃ τὸ πνεῦμα καὶ ὄχι ἀντίστροφα, γιὰτὶ ἀπλούστατα τὸ ἀντίστροφο εἶναι παράλογο καὶ μάλιστα ἀδύνατο μέσ' στὴν οἰκονομία τῆς ἴδιας τῆς φύσης, εἶναι μ' ἄλλα λόγια τὸ ἴδιο σὰ νὰ ποῦμε, ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ τεθεῖ στὴν ὑπηρεσία τοῦ ζώου.

22.— Ἄς γενικεύσω ὁμῶς τώρα τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος κι' ἄς πάρω (ἀδιαφορώντας γιὰ τίς βαθύτερες διαφορές τους) τὸν ἐθνικοσοσιαλισμὸ καὶ τὸν κομμουνισμὸ μαζί σὰν ὄργανα ἐκθιασμοῦ τῆς ἱστορίας, ἐκθιασμοῦ, ποὺ ἀποβλέπει νὰ ἐξαναγα-

κάσει την ιστορία να μπει σ'όλο δρόμο και σ'όλο νόμο του αιώνα μας, δηλαδή να τραβήξει προς την υπερεθνική ολοκλήρωση. Μερικοί θά μου πούν: δυσάρεστο είναι βέβαια αν πραγματοποιηθεί ή ολοκλήρωση αυτή με την ανώμαλη υπαταγή του κόσμου ή ενός μεγάλου τμήματος του κόσμου κάτω από τον ολοκληρωτικά δικτατορικό ζυγό ενός έθνους ή μιας διεθνούς κοινωνικής κλίμακας, τ'ό κακό όμως αυτό θά είναι παροδικό και σ'όλο τέλος ο ζυγός θά φθαρεί, θά λείψει, και θ' απομείνει τ'ό αγαθό του υπερεθνικού ολοκληρώματος. Η σκέψη αυτή είναι βαθύτατα άτοπη. Πρώτ' απ' όλα έρχεται σ' αντίθεση με όλα όσα είπαμε σ' άλλη ευκαιρία για τ'ή σημασία τ'ής ιστορίας. Στην ιστορία δέ χωρίζονται τ'ά μέσα από τ'ους σκοπούς. Αλλά και άσχετα από τ'ή βασική αυτή αλήθεια, πού πρέπει βέβαια νά είναι άρκετή για τ'ήν άπόλυτη άπόκρουση του παραπάνω συλλογισμού, και μι'ά άλλη σειρά σκέψεων ειδικώτερου κύρους ανατρέπει τόν τέτοιο συλλογισμό. Ο προορισμένος νά πέσει σ'ήν παγίδα του άτοπου συλλογισμού μπορεί και νά προσθέσει τ'ήν άνόητη παρατήρηση, ότι έπιτέλους με τ'ή βία τ'ων όπλων ο σκοπός του αιώνα — δηλαδή ή τούλάχιστον σχετική, άς πούμε «ευρωπαϊκή» υπερεθνική ολοκλήρωση — πετυχαίνει (αν βέβαια πετύχει) γρήγορα, ενώ οί ισότιμες ανάμεσα σ'τά κράτη συζητήσεις, διαπραγματεύσεις και συνδιασκέψεις νρεουλιάζουν τ'ό πρόβλημα και άργούν νά φθάσουν σ'έ αποτέλεσμα. Είπα, ότι ή πρόσθετη αυτή παρατήρηση είναι άπόλυτα άνόητη. Άς άρχίσω από τ'ήν άποκάλυψη τ'ής ειδικώτερης αυτής άνοησίας:

“Αν ή προσπάθεια νά κατακτηθεί και νά ένοποιηθεί ο κόσμος ή ένα μεγάλο κομμάτι του κόσμου βίαια (δηλαδή έπαναστασιακά ή πολεμικά) πετύχει, τ'ό διάστημα, πού θά παρεμβληθεί ανάμεσα σ'τή βίαιη αυτή ένοποίηση και σ'τήν άδηλη μελλοντική άρση τ'ής βίας και άποτίναξη του ζυγού, ίσοφαρίζει χρονολογικά και μηχανικά και χωρίς άλλο υπερισοφαρίζει σ'έ ψυχικές και ήθικές όδύνες τ'ό νερούλιασμα τ'ων προβλημάτων σ'τά τραπέζια τ'ων συνδιασκέψεων. Καλύτερα νά χάσουμε καιρό συζητώντας παρά νά χάσουμε καιρό δουλεύοντας κάτω από ένα μαύρο ζυγό.

Τώρα όμως έρχομαι και σ'ήν ούσία. Θα όδηγήσει τάχα ή υπερεθνική ένοποίηση, πού θά είναι έστω και για ένα όρισμένο χρονικό διάστημα συνυφασμένη με ύποδούλωση, σ'τή λύση του προβλήματος; Ότι ή όριστική λύση δέ μπορεί και δέν πρέπει νά είναι ο ζυγός, σ' αυτό θά συμφωνεί, έλπίζω, ο συνομιλητής μου. Αλλά και αν δέ συμφωνεί, δέ μπορεί παρά νά ξέρει ότι κάθε ζυγός έρχεται πάντοτε ή ήμέρα, πού άποτινάζεται ανώμαλα. Είτε χαρακτηρίσει λοιπόν ο συνομιλητής μου τόν ίδιο τ'ό ζυγό ως λύση, είτε χαρακτηρίσει ως λύση τ'ό καθεστώς εκείνο, πού θά προκύψει ύστερα από τ'ήν άποτίναξη του ζυγού, δέ μπορεί νά μου άρνηθεί τ'ό δικαίωμα νά πω ότι ή «λύση», πού θά στηρίζεται σ'τή βία, θά δ-

δηγήσει αναγκαστικά στη «διάλυση», πού θά διαδεχθεῖ τήν ἄρση τῆς βίας. Κ' ἐνῶ ἡ ἱστορία χρειάζεται τήν ὑπερεθνική ἐνοποίηση καί ὀλοκληρώματα ὑπερεθνικά, ἡ διάλυση θάναί μοιραία ἕνα παθολογικό (πάντως ψυχολογικά ἢ ἔστω ψυχοπαθολογικά νοητό) ζαιναγύρισμα στίς ἐθνικές ἢ κοινωνικές ἐγερτήριες πράξεις τοῦ 19' αἰῶνα, ἕνας παθολογικός, ἀλλά καί μοιραῖος ἀναχρονισμός, πού ποιός ζέρει τι φοβερές ἀνωμαλίες θά προκαλέσει. Τό πῆδημα πρὸς τὰ ἔμπρῳς εἶναι κακό, ἀλλά τό πῆδημα πρὸς τὰ πίσω εἶναι ἄκόμα χειρότερο. Καί ποιός θά ἐμποδίσει τίς καταπιεσμένες ἐθνικές κοινωνίες, ὕστερα ἀπό ἕναν καθαρά «ἐθνικό» ζυγό, πού δέ θά ἔχει στά μάτια τους διόλου τή μορφή τοῦ ὑπερεθνικοῦ ὀλοκληρώματος, νά σαλπίσουν καί πάλι τό ἐγερτήριο σάλπισμα τῶν ἐθνικῶν ἐπαναστάσεων; Καί ποιός θά ἐμποδίσει τὰ καταπιεσμένα κοινωνικά σπρώματα, ὕστερα ἀπό ἕναν καθαρά «ὀλιγαρχικό» ζυγό, πού δέ θά ἔχει στά μάτια τους διόλου τή μορφή τοῦ ὑπερταξικοῦ καί ὑπερεθνικοῦ ὀλοκληρώματος, νά σαλπίσουν καί πάλι τό ἐγερτήριο σάλπισμα ἐθνικῶν ἐπαναστάσεων συνυφασμένων μέ ἀτομιστικά κοινωνικά συνθήματα, πού θάναί κι' αὐτά, ὅπως καί τὰ συνθήματα ἐθνικῆς κυριαρχίας καί αὐθυπαρξίας, βαθύτατα πιά ἀνώμαλα καί ἀναχρονιστικά; Τό πρῶτο ἐρώτημα δίνει τή λύση καί παρουσιάζει τή διάλυση, πού θά προκύψει ἀπό τήν Pax Germanica. Τό δεύτερο ἐρώτημα δίνει τή λύση καί παρουσιάζει τή διάλυση, πού θά προκύψει ἀπό μιᾶ παγκόσμια ἢ σχετικά παγκόσμια δικτατορία τῆς λεγόμενης πρωτοπορείας τοῦ προλεταριάτου. "Οποῖος θέλει ἄς διαλέξει.

23.— Ἐγὼ δέ διαλέγω οὔτε τή μιᾶ, οὔτε τήν ἄλλη λύση. Οὔτε τή μιᾶ, οὔτε τήν ἄλλη διάλυση. Οὔτε τό ἕνα, οὔτε τό ἄλλο κακό. Ὁ αἰῶνας ζητάει ὑπερεθνικά καί ὑπερταξικά ὀλοκληρώματα. Οἱ ζυγοὶ ὅμως δέν εἶναι ὀλοκληρώματα. Οἱ ζυγοὶ ἐνώνουν μέ τή βία. Οἱ τέτοιοι γάμοι δέν εἶναι ἐνώσεις, ἀλλά ὀδηγοῦν ἀντίθετα στά πιό ὀδυνηρά διαζύγια. Ὁ κομμουνισμός καί ὁ γερμανικός ἐθνικοσοσιαλισμός σάν δυνάμεις ταγμένες ν' ἀνατρέψουν τό ὡς τήν ὥρα τούτη καθιερωμένο καθεστῶς σχέσεων ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς ὑπακοῦνε χωρὶς ἄλλο στό νόμο τοῦ αἰῶνα μας, ὑπακοῦνε ὅμως ἀνώμαλα καί παθολογικά. Ἡ ὑπακοή στοὺς ἐξωιστορικούς ὄρους ἱστορικῆς ζωῆς (δηλαδή γενικά σ' ἄτι εἶναι ἀπό τή φύση του ἐξωτερικά καί μηχανικά δοσμένο, ὅπως οἱ γεωγραφικοὶ ὄροι, ἢ σ' ἄτι βγαίνει βέβαια ἀπό τό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά παίρνει μιᾶν αὐτόνομη ἐξωπνευματική ὑπόσταση, ὅπως εἶναι ἡ μηχανή κ' ἡ ἐξέλιξη τῆς τεχνικῆς), ἡ ὑπακοή στοὺς ἐξωιστορικούς αὐτοὺς ὄρους ἱστορικῆς ζωῆς δέν εἶναι μηχανική, ὅπως εἶναι ἡ ὑπακοή τοῦ λιθαρίου, πού πέφτει, στό νόμο τῆς βαρύτητας, παρά εἶναι μιᾶ ὑπακοή ἐλεύθερη, πού μπορεῖ νά προσλάβει, ἀνάλογα μέ τήν ἠθική καί πνευματική βούληση τοῦ «ὑπακούοντος», μορφές διαφορετικές. Ἡ φράση μου αὐτή περιέχει σέ λίγες λέξεις καί ὀλοκληρῆ τήν κοίτη-

κή του ιστορικοφιλοσοφικού περιεχόμενου του Μαρξισμού (του ιστορικού υλισμού), άντλώντας από μέσα του ό,τι είναι σωστό και αίροντας την αντιπνευματική υπερβολή του. Σύμφωνα με τη σωστή θεωρία της ιστορίας, όπως διατυπώνεται ή θεωρία αυτή με λίγες λέξεις παραπάνω, με τό να υπακούς στους απόλυτα ανεξάρτητους από τό πνεύμα σου — και επομένως ούσιαστικά «έξωιστορικούς» — όρους του καιρού σου, δε βρίσκεσαι κιόλας μονάχα με την τέτοια πράξη σου στο δρόμο τό σωστό. Μπορεί να υπακούς στο νόμο του αιώνα σου κι' όμως να τραβᾷς δρόμο στραθό, κακό και άνώμαλο. Ιστορική ζωή δεν είναι ή υπακοή μονάχα στο νόμο που απ' έξω σου επιβάλλεται. Ιστορική ζωή είναι ό συνδυασμός της υπακοής αυτής με την έλεύθερη υπακοή στο νόμο εκείνον, που μιλάει μέσα σου, μέσα στο πνεύμα και στην ψυχή σου. Ο κομμουνισμός και ό έθνικοσοσιαλισμός παραμελώντας τόν τέτοιο συνδυασμό, παραμελώντας την καλλιέργεια του πνευματικού και ψυχικού νόμου, που υπαγορεύει την ιδέα του Μέτρου, συνδυάζοντας μάλιστα αντίθετα την υπακοή στον έξωτερικό νόμο (την υπακοή στους έξωιστορικούς όρους ζωής του αιώνα μας που επιστημονικά ή διαισθητικά έχουν διαγνώσει) με την υπακοή σε βίαια πάθη, σε έκκριτους φανατισμούς, σε ψυχικοπνευματικές μονομέρειες και άσυναρτησίες, ζητούν να προσαρμόσουν την ιστορία με τό χειρότερο τρόπο στο σημερινό στάδιο της τεχνικής προόδου και γενικά στους έξωιστορικούς όρους ιστορικής ζωής της εποχής μας. Η εποχή μας, όπως ζητάει από τη μιά μεριά τις μεγάλες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, που ένδεικτικά έθιξα παραπάνω, έτσι ζητάει — και μάλιστα για χατήρι αυτών των ίδιων κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, που άν και άπαραίτητες δε γίνονται σε στενά έθνικά πλαίσια — υπερεθνικά όλοκληρώματα. Τα υπερεθνικά όλοκληρώματα, που είναι ταγμένα ν' άνταποκριθούν ταυτόχρονα στην έξωπνευματική ανάγκη της εποχής και στο νόμο του έλεύθερου και ήθικου πνεύματος, δε μπορούν να νοηθούν βασισμένα στη βία, στην άπορφηση της προσωπικότητας ατόμων και λαών, στη μαυρίλα της δουλείας. Υπερεθνικό όλοκλήρωμα βιώσιμο και ήθικά ικανό ν' αποτελέσει ένα βήμα όριστικό της ιστορίας δε μπορεί να είναι ούτε η Ραχ Γερμανία ούτε ή δικτατορία της «πρωτοπορείας» του προλεταριάτου σ' ένα υπερεθνικό τμήμα του κόσμου. Όπως και στο έσωτερικό του κάθε λαού ή κοινωνική δικαιοσύνη είναι άπαραίτητο να συνδυασθεί και μ' ένα σημαντικό ποσοστό πολιτικής έλευθερίας όλων των μελών της έθνικής λαϊκής κοινότητας, έτσι και στο νέο και ένιαίο καθεστώς ζωής πολλών λαών μαζί ή ειρηνοποιητική ένότητα είναι άπαραίτητο να συνδυασθεί και μ' ένα σημαντικό ποσοστό πολιτικής έλευθερίας όλων των μελών της υπερεθνικής κοινότητας. Λύση του προβλήματος της υπερεθνικής όλοκληρωτικής ροπής του αιώνα μας δε μπορεί να είναι ή βία. Λύση του προβλή-

κατος αὐτοῦ μῦθε νᾶναι μόνο ἡ ἰσορροπία, ἡ ἰσοτιμία, ἡ ὁμοσπονδία.

24.— Δὲ θὰ μῦθε διόλου σὲ νομικὲς λεπτομέρειες. Τὰ προβλήματα ὅλα λύνονται πρὶν ἀπὸ τὶς λεπτομέρειές τους. Τὸ κακὸ ἦταν πάντα, (καὶ τὸ κακὸ αὐτὸ φάνηκε ὀλοκάθαρα καὶ στὴν περίπτωση τῆς παλαιᾶς «Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν»), ὅτι καταπιανόμεστε μὲ τὶς λεπτομέρειες καὶ τὶς νομικὲς διατυπώσεις προτοῦ ξεκαθαρίσουμε ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ ἓνα πρόβλημα μέσα μας. Προτοῦ πιστέψουμε στὴν ἰδέα μιᾶς ὑπερεθνικῆς ἐνότητος, προτοῦ ἀποβάλλουμε ἀπὸ μέσα μας τὰ ἐθνικὰ μικροφιλότιμα καὶ τὶς ἐθνικὲς ὑστεροβουλίες ἐκάνουμε νομικοτεχνικὰ παιχνίδια καὶ φτιάχναμε σύμφωνα καὶ καταστατικά. Ἐπόμενο ἦταν, ἀφοῦ στηρίξαμε τὰ πάντα στὸν τύπο καὶ ὄχι στὴν οὐσία, ν' ἀπογοητευθοῦμε ὅταν εἶδαμε τὸν τύπο ν' ἀποδεικνύεται ἀνεπαρκῆς ἢ κακός. Ἀπογοητευόμεστε ὅμως ποτὲ ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ ἐθνικοῦ κράτους, ὅταν διαπιστώνουμε ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ τὶς ἀνεπάρκειες τοῦ τύπου του, τοῦ συντάγματός του, τοῦ νομικοτεχνικοῦ συγκροτήματός του; "Ὁχι. Δὲν ἀπογοητευόμεστε καὶ δὲ συγχέουμε στὴ συνείδησή μας ποτὲ τὸν τύπο μὲ τὴν οὐσία. Δὲν πιστεύαμε λοιπὸν ἀκόμα στὴν οὐσία τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὴ χρεωκοπία τοῦ τυχαίου καὶ παροδικοῦ τῆς τύπου τὴν πήραμε γιὰ χρεωκοπία καὶ τῆς ἰδέας, τῆς οὐσίας. "Ἄλλωστε, ἦταν πραγματικὰ τολμηρὸ καὶ ἀπερίσκεπτο τὸ ὅτι ζητήσαμε ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μας νὰ πιστέψει στὴν οὐσία μιᾶς παγκόσμιας κοινωνίας ἐθνῶν προτοῦ πιστέψει στὴν οὐσία μιᾶς πρὸς περιορισμένης — ἂς ποῦμε π. χ. εὐρωπαϊκῆς — ὁμοσπονδίας κρατῶν. Σήμερα ἔχουν τὰ πράγματα ἀλλάξει. Ἡ οὐσία κερδίζει καὶ οἱ τύποι θὰ τὴν ὑπηρετήσουν, θέλοντας καὶ μὴ, τυφλά. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, καὶ πρὶν ξεσπάσει ὁ καινούργιος μεγάλος πόλεμος ἡ ἰδέα μιᾶς εὐρωπαϊκῆς ὁμοσπονδίας εἶχε πολὺ δουλευτεῖ στίς συνειδήσεις τῶν φωτισμένων Εὐρωπαίων κ' εἶχε μάλιστα ἀρχίσει ν' ἀποδείξει καρποὺς πρακτικὰ συλληπτοὺς καὶ ἡ ἰδέα περιφερειακῶν μέσα στὸ πλαίσιο τῆς Εὐρώπης ὑπερεθνικῶν ἐνώσεων, ποὺ ἔτειναν πρὸς τὸν ὁμοσπονδιακὸν τύπον καὶ ποὺ ἦταν βήματα σημαντικὰ πρὸς τὴν εὐρύτερη εὐρωπαϊκὴ ὁμοσπονδία. Οἱ περιφερειακὲς μάλιστα ἐνώσεις — ὅπως ἡ βαλκανικὴ, ἡ ἐνωση τῶν κρατῶν τοῦ "Ὁσλο καὶ τῶν προπάντων ἡ ἐλληνοπουρκικὴ, ποὺ ἦταν καὶ εἶναι (παρ' ὄλο τὸν ἀτροφικὸν νομικὸν τύπον τῆς) ἡ ἠθικὰ πρὸς σπουδαία ἐνωση — οἱ περιφερειακὲς αὐτὲς ἐνώσεις δὲν ἦταν μόνο βήματα προορισμένα ν' ἀκυρωθοῦν καὶ ν' ἀχρηστευθοῦν, ὅταν θὰ ὀδηγοῦσαν στὸ τέρμα τοῦ δρόμου, ἀλλὰ εἶναι καὶ στοιχεῖα συστατικὰ τοῦ τελικοῦ συγκροτήματος. Καὶ ἡ πανευρωπαϊκὴ ὁμοσπονδία θὰ πρέπει γιὰ τὴν σχετικὴ ἰσορροπία τῶν μελῶν τῆς νὰ μὴν παρουσιάζει μιὰ μεγάλη δύναμη πλάι σ' ἓνα μικρὸ λαὸ, ἀλλὰ νὰ παρουσιάζει τὶς μεγάλες δυνάμεις πλάι σὲ περιφερειακὲς ὁμοσπονδίας μικρῶν λαῶν.

Αυτό έχει μεγάλη σημασία και για την ψυχική διαπαιδαγώγηση και ανάπτυξη του υπερεθνικού κοινοτικού αίσθήματος στον κύκλο των λαών που θ' απαρτίζουν τις περιφερειακές όμοσπονδίες. Με το ν' αντιπροσωπεύει ο καθένας και τους άλλους (περιοδικά ή σε μια κοινή επιτροπή μόνιμα) θά συνηθίσει να βλέπει και τους άλλους σαν τον έαυτό του. Χρήσιμο μάλιστα θάταν ν' απε-κρυσταλλωθούν οι περιφερειακές όμοσπονδίες έτσι, ώστε να τέμνει ή μια την άλλη. "Ας κάνω έποπτικά συλληπτή τη σκέψη μου αυτή μ' ένα πρόχειρο σχήμα: Αίγυπτος, Τουρκία και Έλλάς θά-ναι ή μια περιφερειακή όμοσπονδία που θ' αποτελεί μέλος της πανευρωπαϊκής όμοσπονδίας. Η ύπαγωγή της Αιγύπτου στην Εύ-ρώπη υπαγορεύεται από το γεγονός, ότι ή Μεσόγειος ήταν πάντα και είναι ή κατ' έξοχήν ευρωπαϊκή θάλασσα, έπομένως και οι ά-κτές, που περιθρέχει, αποτελούν και πρέπει να σημαίνουν ένα εν-αίο και οργανικά συνυφασμένο σύνολο. Η παρατήρηση αυτή γεν-νάει σε σχέση με την όμοσπονδία των λαών της ανατολικής λεκά-νης της Μεσογείου και πρόβλημα εισόδου στην όμοσπονδία αυτή και των άραβικών λαών. "Ας αφίσουμε όμως το πρόβλημα τούτο και άς γυρίσουμε στο γενικό μας σχήμα. Η όμοσπονδία των λαών της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου θά τέμνεται με τη βαλκα-νική όμοσπονδία, γιατί ή Τουρκία και ή Έλλάς θά μετέχουν και στις δύο. Η βαλκανική όμοσπονδία (Τουρκία, Έλλάς, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαυία, Άλβανία και Ρουμανία) θά τέμνεται με την ό-μοσπονδία των λαών της παραδουνάβειας περιοχής και της κεν-τρικής Εύρώπης, γιατί ή Ρουμανία και ή Γιουγκοσλαυία θ' ανή-κουν και στις δύο. Η όμοσπονδία αυτή της κεντρικής Εύρώπης (Γιουγκοσλαυία, Ρουμανία, Αύστρια, Ούγγαρία, Τσεχοσλοβα-κία και Πολωνία) θά τέμνεται με τη βορειοανατολική όμοσπον-δία, γιατί τούλάχιστον ή Πολωνία θά πρέπει ν' ανήκει και σ' αυ-τήν (καθώς και με μιάν άλλη όμοσπονδία, όπου θά πρέπει ν' ά-νηκουν ή Αύστρια, ή Τσεχοσλοβακία, ή Ούγγαρία, ή Έλβετία και το Λουξεμβούργο). Η βορειοανατολική όμοσπονδία (Πολω-νία, βαλτικοί λαοί και Φινλανδία) θά τέμνεται με την όμοσπον-δία των σκανδιναυϊκών λαών, γιατί ή Φινλανδία θ' ανήκει και σ' αυτήν. Η όμοσπονδία ή σκανδιναυϊκή (Φινλανδία, Σουηδία, Νορ-βηγία και Δανία) θά τέμνεται με την όμοσπονδία του βόρειου Άτλαντικού, γιατί ή Νορβηγία και ή Δανία θά πρέπει να μετέ-χουν και στις δύο. Η όμοσπονδία του βόρειου Άτλαντικού (Νορ-βηγία, Δανία, Όλλανδία, Βέλγιο και Ίρλανδία) θά τέμνεται με την όμοσπονδία των καθ' αυτό άτλαντικών λαών, γιατί ή Ίρλαν-δία θά πρέπει ν' ανήκει και σ' αυτήν. Η όμοσπονδία των καθ' αυ-τό άτλαντικών λαών (Ίρλανδία, Πορτογαλία και Ίσπανία) θά τέμνεται με την όμοσπονδία της δυτικής λεκάνης της Μεσογείου, γιατί ή Ίσπανία θ' ανήκει και στις δύο. Κ' ή όμοσπονδία τέλος

αυτή (Ισπανία και βορειοαφρικανικοί λαοί της δυτικής μεσογειακής περιοχής) θα τέμνεται με την ομοσπονδία της ανατολικής Μεσογείου, γιατί ή Αίγυπτος ή, αν παρθούν σαν οντότητες ιδιαίτερες, ή Τόνις κ' ή Τριπολίτις θα πρέπει ν' ανήκουν και στις δύο. "Έτσι — ή περίπου έτσι — θ' αγκαλιάσουμε την Εύρώπη με μιάν αλυσίδα σφιχτή, που οί κρίκοι της θα είναι οργανικά μπλεγμένοι ό ένας μέσ' στον άλλον. "Αν θεωρηθεῖ σκόπιμο νά τέμνονται και οί μεγάλοι λαοί με τίς ομοσπονδίες τῶν μεσαίων και μικρών λαῶν, κι' αυτό εἶν' εὔκολο νά γίνει μ' ἕναν τρόπο τέτοιο, που νά βασιζέται σέ κριτήρια ανάλογα με τὰ παραπάνω. "Επίσης, αν πρέπει οί μεσαῖοι και μικροί λαοί νά ανήκουν χωρίς ἐξαίρεση ὅλοι σέ δυὸ περιφερειακές ομοσπονδίες ὁ καθένας, κι' αὐτὸ εἶν' εὔκολο νά ρυθμισθεῖ. Δέν εἶναι ἀνάγκη νά μπῶ στίς τέτοιες λεπτομέρειες, πού, αν ἀναγνωρισθεῖ ἡ ὀρθότητα τῆς γενικῆς ἀρχῆς, κανονίζονται μονάχες τους. Και τὰ ὀνόματα ἄλλωστε πῶν χωρῶν, πού ἐχρησιμοποίησα γιά νά καταρτίσω ἐνδεικτικά τὸ σχήμα μου, τὰ πῆρα μηχανικά και ἀνεξέλεγκτα ἀπὸ τὸ χάρτη τῆς Εὐρώπης, ὅπως παρουσιαζάταν ὁ χάρτης αὐτὸς ὡς τὰ 1938. Σκοπός μου ἦταν μονάχα νά ρίξω τίς ἐξῆς δυὸ ιδέες: α) τὴν ιδέα τοῦ συνδυασμοῦ τῆς εὐρωπαϊκῆς ομοσπονδίας με εἰδικώτερες περιφερειακές ομοσπονδίες, και β) τὴν ιδέα τοῦ νά τέμνονται οί περιφερειακές ομοσπονδίες μεταξύ τους γιά νά δημιουργηθεῖ ἔτσι μιὰ αλυσίδα, πού ὁ κάθε κρίκος της θα μπαίνει μέσ' στον άλλον. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ πρόβλημα μ' ἐνδιαφέρει ὄχι τόσο ἀπὸ τὴν τεχνικὴ ἀποψή του, ὅσο ἀπὸ τὴν ἀποψη τὴν παιδαγωγικὴ και ψυχολογικὴ. Ὁ κάθε λαὸς θα συνηθίσει λίγο-λίγο νά ἐνδιαφέρεται γιά τὸν γείκονά του, ὅπως ἐνδιαφέρεται γιά τὸν ἑαυτὸ του. Και τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ θα διοχετεύεται ἔτσι ἔμμεσα και στοὺς πιδ μακρυνούς λαούς, σέ ἀναπολή και δύση, σέ βορρᾶ και νότο. Ἡ Εὐρώπη πρέπει νά γίνει κάτι ἀπτό και νά μὴν εἶναι μονάχα ἕνα ἀφηρημένο και ἀπιαστο νομικὸ συγκρότημα. "Οποῖος δέ μπορεῖ νά φθάνει στήν Εὐρώπη ἄμεσα με τὸ νοῦ του, πρέπει νά φθάνει ἔμμεσα με τίς αἰσθήσεις του. Βάλε τοὺς λαούς νά πιαστοῦν ἀπὸ τὰ χέρια, κ' ἔτσι, αν και ὁ καθένας θα πιάνει μόνο τὸ χέρι τοῦ διπλανοῦ του, θα πηδήσει αὐτόματα στήν ἐπιφάνεια τῆς ζωῆς σαν κύκλος χορευτικὸς τὸ σύνολο.

Ἄς γυρίσω τώρα σὸ κύριο θέμα μου. Εἶπα, ὅτι και πρὶν ξεσπάσει ὁ καινούργιος μεγάλος πόλεμος εἶχαν σημειωθεῖ σοβαρὰ βήματα στήν ἐνωτικὴ συνείδηση τῶν Εὐρωπαίων. Πρὶν ἀπὸ τὰ 1914 δέν ὑπῆρχε τίποτε ἀνάλογο με τὴν «Μικρὴ Ἀντάντ», με τὴν «Βαλκανικὴ Συνεννόηση», με τὴν ἔνωση τῶν «κρατῶν τοῦ Ὁσλο», με τὴν ἑλληνοτουρκικὴ συνεννόηση. Ἀλλὰ και ὅσα βήματα δέν ἔγιναν στή συνείδησή μας πρὶν ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1939 μέσα στήν ἀτμόσφαιρα τῆς πλαστῆς εἰρήνης και τῆς ἀδικαιολόγητης

ἀμεριμνησίας, ἔγιναν — κ' ἔγιναν ἀφίνοντας ἵχνη βαθιά μέσα μας — στὸ διάστημα τοῦ πρώτου κιόλας χρόνου τοῦ πολέμου. Ἡ ἀνάγκη, ἡ ἀγωνία, ὁ θάνατος, τὸ κακὸ ἀνατάραξαν βαθιά τὰ λιμνάζοντα νερά τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς μας. Τώρα ξέρουμε πιά πόσο ἀνόητα καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλουμε ἐγκληματικά εἶναι τὰ ἔθνικὰ ψευτοφιλότιμα καὶ μικροσυμφέροντα. Ὅπως κι' ὁ καταδικασμένος σὲ θάνατο, ἀνεβαίνοντας τὸ ἰκρίωμα τῆς λαιμητόμου, γίνεται ζαφνικὰ (ἂν ἔχει ἴχνος ἀνθρωπισμοῦ) ἅγιος, ἔτσι κ' οἱ λαοὶ κ' οἱ κοινωνικὲς τάξεις, περνώντας μιὰ πολὺ κρίσιμη δοκιμασία ἀνάλογη μετὰ τὴν δοκιμασία τοῦ μελλοθάνατου, ἀλλάζουν ἀπὸ μιὰ στιγμή στὴν ἄλλη ἦθος, πνευματικὸ ἀνάστημα, γίνονται ὄργανα θείας ἐντολῆς. Καὶ φυσικὰ ἡ πάροδος τῆς δοκιμασίας μπορεῖ νὰ ξαναφέρει στὴ συνείδηση τὶς κακὲς ἐξεις, ἀλλὰ ἓνα ποσοστὸ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια ἐκείνη, πού κερδήθηκε μετὰ δάκρυα καὶ μετὰ αἷμα, μένει ὅπωςδήποτε ζωντανὸ καὶ ἀκατάλυτο. Ὁ ἀγγλικὸς λαὸς, ἀντιμετωπίζοντας τὴ μεγάλη δοκιμασία, πού τοῦ ἐπιφύλαξε ὁ Θεός, ἔκανε μέσα σὲ λίγους μῆνες θαύματα στὴν κοινωνικὴ του ὀργάνωση, στὴν ἠθικὴ συγκρότηση τῆς ζωῆς του, στὴν πολιτικὴ (ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ) συνείδησή του. Πολὺ δύσκολο εἶναι νὰ ξαναπάρει ὕστερα ἀπὸ τὸν πόλεμο ἡ ἀγγλικὴ κεφαλαιοκρατία τὴ θέσιν ἐκείνη πού εἶχε πρὶν. Δύσκολο ἐπίσης εἶναι νὰ ξαναγυρίσει ἡ Ἀγγλία τὸν κόσμον (ἂν φυσικὰ νικήσει, ὅπως ἐλπίζω κ' εὐχομαί) στὸ προπολεμικὸ καθεστῶς διεθνῶν σχέσεων. Ἄν ὅμως γίνουν ὅσα ἀκριβῶς δὲν πρέπει νὰ γίνουν καὶ δὲ συμβοῦν ὅσα πρέπει νὰ συμβοῦν;

25.— Τὸ ἐρώτημα εἶναι τραγικόν. Δὲ θᾶπρεπε νὰ ἔχουμε λόγον νὰ τὸ θέσουμε. Ὁ λόγος ὅμως δυστυχῶς ὑπάρχει, γιατί ἔλα τ' ἰσάνθρωπινὰ εἶναι ἐκτεθειμένα πάντα καὶ στὴν ἀνοησία πῶν ἀνθρώπων. Δὲ θᾶπρεπε τάχα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου (ἢ μάλιστα καὶ πρὶν ἀρχίσει ὁ πόλεμος) νὰ ρίξουν οἱ ἡγέτες τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας τὸ σύνθημα τοῦ νέου κόσμου, πού γιὰ χατῆρι του ζητήθηκαν καὶ πού μόνο γιὰ χατῆρι του δικαιολογοῦνται οἱ μεγάλες θυσίαι πῶν λαῶν; Ὁ κομμουνισμὸς εἶναι ἓνα σύνθημα νέου κόσμου. Ὁ ἐθνικοσοσιαλισμὸς εἶναι ἐπίσης ἓνα σύνθημα κόσμου καινούργιου. Οἱ ἡγέτες τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, μπλεγμένοι στενοκέφαλα καὶ στενόκαρδα σὲ εἰδικὲς οἰκονομικὲς ἢ συνταγματικὲς θεωρίαι καὶ παραμελώνοντας ὄχι μόνο τὰ εὐρύτερα κοσμοθεωρητικὰ συγκροτήματα ἰδεῶν καὶ συνθημάτων, ἀλλὰ καὶ τὶς εἰδικὲς κοινωνιολογικὲς ἀλήθειαι πού εἶναι πάντως πολὺ εὐρύτεραι ἀπὸ τὶς τεχνικὰ παρμέναι οἰκονομικὲς καὶ νομικὲς δοξασίαι, ἀντιτάξανε στὰ μεγάλα κοσμοϊστορικὰ ρεύματα τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας τῶν... ἐμπορικῶν συναλλαγῶν ἢ ἄλλαι παρόμοιαι θεωρητικὲς ρουτίνας. Ἡ περίοδος τοῦ 1919 μετὰ 1939 ἦταν στίς δημοκρατίαι ἢ περίοδος τῶν τεχνικῶν οἰκονομολογῶν, κι' αὐτὸ ἦταν κακόν, πολὺ κακόν. Τὰ μυαλὰ εἶχαν στεγνώσει

οί καρδιές ξεραθεί. Μὲ γραφικά σχήματα καὶ μὲ νεκροὺς ἀριθμοὺς ἢ μὲ νομικοὺς τύπους δὲν προετοιμάζονται νέες ἐποχές, οὔτε ἀντιμετωπίζονται ἔτσι οἱ κακοὶ ἀπόστολοι νέων ἐποχῶν. Ἀφίστε μάλιστα, ὅτι καὶ ἀπὸ τὴν εἰδικὴ σκοπιὰ τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης εἶναι τοῦλάχιστον κωμικὸ νὰ μιλάει κανεὶς (ὅπως μίλησαν κ' ἐφέτος ἀκόμα ὑπεύθυνα στόματα) γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ συστήματος τῶν ἐλεύθερων ἐμπορικῶν συναλλαγῶν. Τὴν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου, ποὺ ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὰ 1914, τὴ διαδέχθηκε ἡ μονάχα μηχανικὴ ἀντίθεσός της, ἡ τάση πρὸς τὴν αὐτάρκεια κ' ἡ ἐμπορικὴ πολιτικὴ ἢ ἐμπνευσμένη ἐπιθετικὰ ἢ ἀμυντικὰ ἀπὸ τὴν τάση αὐτῆ, δηλαδὴ τὸ ἀναρχικὰ διευθυνόμενον ἐμπόριο. Τὸ διευθυνόμενον ἐμπόριο, ὅπως ἀποκρυσταλλώθηκε στὰ τελευταῖα δέκα χρόνια, ἦταν μόνον στὸν τύπο διευθυνόμενον, ἐνῶ οὐσιαστικὰ ἦταν τὸ ἀναρχικὸ κ' ἀπὸ τὸ ἐλεύθερο ἐμπόριο ἢ μᾶλλον ἀπ' ὅ,τι θᾶταν τὸ ἐλεύθερο ἐμπόριο, ἂν τὸ εἶχαμε ἀφίσει νὰ ξεπεράσει τὴν περιόδον τῆς σχετικὰ ὁμαλῆς λειτουργίας του. Διευθυνόμενες διεθνεῖς συναλλαγές, ποὺ δὲ διευθύνονται ἀπὸ ἕναν ἀδέκαστο ἢ σχετικὰ δίκαιο ὑπερεθνικὸ ὄργανισμὸ, παρὰ διευθύνοντα: αὐθαίρετα καὶ μὲ προοπτικὴς συμφετορολογικὰ καὶ ἠθικὰ μονομερεῖς ἀπὸ τὸ κάθε κράτος χωριστὰ καὶ μάλιστα ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα κράτη εἰς βάρος τῶν ἀσθενεστέρων, οἱ τέτοιες συναλλαγές δὲν εἶναι οὐσιαστικὰ διευθυνόμενες, ἀλλὰ εἶναι ἀναρχικές. Αὐριο (δηλαδὴ ὕστερ' ἀπὸ τὸν καινούργιον πόλεμον) πρέπει νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ σύνθεσις ἐλεύθερου ἐμπορίου καὶ διευθυνόμενου ἐμπορίου. Ἐπιστροφή στὸ ἐλεύθερο ἐμπόριο εἶναι ἀδύνατη, ἀφοῦ τὸν ἐλεύθερον συναγωνισμὸν στὴν παγκόσμιαν ἀγορὰν ἐμπορευμάτων, κεφαλαίων καὶ ἐργατικῶν χεριῶν τὸν ἀποκλείει πιά (καὶ τὸν ἔχει ἀποκλείσει ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ αἰῶνα μας) ἡ ἰδιωτικὴ μονοπώλησις χώρων, κεφαλαίων καὶ συγκοινωνιακῶν δρόμων, μιὰ μονοπώλησις ποὺ εἶχε σημειωθεῖ πολὺ πρὶν ἀπὸ κάθε κρατικὴ παρέμβασιν καὶ ποὺ προκάλεσε ἀκριβῶς ὡς φάρμακον τὴν κρατικὴν παρεμβάσιν. Ἀλλὰ καὶ τὸ φάρμακον ἦταν κακόν. Νέα ἀναρχία καὶ νέα τυραννία πραγματοποιηθήσεται μὲ τὴν αὐθαίρετες κρατικὴς παρεμβάσεις. Ἡ λύσις θάναί τὸ καθεστῶς ἐκεῖνο, ποὺ κ' ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου θά πάρει τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀθίαστου σωστοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων στὴν παγκόσμιαν οἰκονομίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ διευθυνόμενου ἐμπορίου θά πάρει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐποπτείας — ἀλλὰ μιᾶς ἀντικειμενικῆς ὑπερεθνικῆς ἐποπτείας — γιὰ τὴν σωστὴν ρύθμισιν καὶ αὐστηρὴν τήρησιν τοῦ καταμερισμοῦ. Ἡ λύσις, ὅμως αὐτὴ πῶς μπορεῖ νὰ συλληφθεῖ ἀπὸ τοὺς τεχνικοὺς οἰκονομολόγους, ἀφοῦ εἶναι λύσις καθαρὰ πολιτικὴ, ὅπως εἶναι πάντα καθαρὰ πολιτικὴ καὶ δημιουργικὴ, ὄχι τεχνικὴ καὶ λογιστικὴ ὅλες οἱ λύσεις τῶν ἱστορικῶν σημαντικῶν προβλημάτων; Ἀντὶ νὰ μιλοῦν οἱ ἡγέτες τῶν δημοκρατιῶν γιὰ τεχνικὰ οἰκονομικὰ προβλήματα, ἔπρεπε νὰ μιλήσουν γιὰ μεγάλες κοινωνικὴς καὶ ὑπερεθνικὴς πο-

λιτικές μεταρρυθμίσεις. Μονάχα αυτά τὰ συνθήματα θ' ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα και μονάχα αυτά θά μπορούσαν νὰ ἐμπνεύσουν καὶ τοὺς λαοὺς σὲ ἀγῶνες δύσκολους καὶ σὲ μεγάλες θυσίες.

Οἱ Ἕλληες καὶ οἱ Γάλλοι ἀντιτάξανε βέβαια στὰ μεγάλα ρεύματα τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας ἀτόμων καὶ λαῶν, καὶ ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι, χωρὶς ἄλλο, τὸ πιὸ μεγάλο ἀπ' ὅλα τὰ συνθήματα, ἀλλὰ εἶναι καὶ σύνθημα πολὺ ἀφηρημένο καὶ πολὺ μεταχειρισμένο καὶ εἶναι πάντα πολὺ ὑποπτος (προπάντων ἀν εἶναι τραπεζίτης καὶ κεφαλαιούχος) ὅποιος τὸ χρησιμοποιεῖ μὲ τρόπο πολὺ ἀφηρημένο καὶ φρασεολογικό. Ἡ ἐλευθερία ὑπῆρχε καὶ χθές, μὰ ἡ ἐλευθερία, ποὺ θάρθει αὔριο, πρέπει νὰ εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἐλευθερία, ποὺ ὑπῆρχε χθές. Μὲ τὸ νὰ ἐπαναληφθεῖ φρασεολογικά καὶ στὰ 1939 τὸ ἴδιο ἐκεῖνο σύνθημα, ποὺ εἶχε ριχθεῖ καὶ ποὺ εἶχε πραγματικὰ ἐμπνεύσει τοὺς λαοὺς στὰ 1914, μὲ τὸ νὰ ἐπαναληφθεῖ καὶ σήμερα τὸ ἴδιο σύνθημα, ποὺ ἄλλοτε εἶχε ἐμπνεύσει, ἀλλὰ καὶ ἀπογοητεύσει τοὺς λαοὺς, δὲν ἀντιμετωπίζονται ἀποτελεσματικὰ τὰ νέα μεγάλα ρεύματα, ποὺ ἀνταποκρίνονται μ' ἓναν τρόπο συγκεκριμένο (ἀδιάφορο, ἀν παθολογικό καὶ ἀνώμαλο) στὸ νόμο τοῦ αἰῶνα μας. Τὸ «πουρκουὰ» τῶν Γάλλων δὲ συνδέεται τάχα μὲ τὴν ἀνικανότητα τῶν ἡγετῶν τους νὰ βροῦν καὶ νὰ διακηρύξουν τὸ σύνθημα τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ὥρας; Ἡ σκέτη ἀμυνα ἀπέναντι τοῦ «κακοῦ» — ἢ ἀπλή ἀρνηση ὡς κίνητρο ἱστορικῆς δραστηριότητος καὶ θυσίας (ἔστω καὶ ἡ ἀρνηση ἢ συνυφασμένη μὲ τὴ διατήρηση καὶ προστασία ἐστιῶν καὶ βωμῶν) — δὲν εἶναι πάντοτε ἀρκετὴ γιὰ νὰ κάνει τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν τοὺς ζητοῦνται θυσίες, νὰ φτάσουν στὸ ἀνώτατο ὄριο τῶν θυσιῶν. Οἱ Γάλλοι, ποὺ ἤξεραν ἄλλοτε — χθές ἀκόμα — ν' ἀνήκουν σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς πιὸ γενναίους λαοὺς, δὲν μπόρεσαν (καὶ σ' αὐτὸ φταῖνε οἱ ἡγέτες τους) νὰ δικαιολογήσουν μέσα στὴ συνείδησή τους στὰ 1940 θυσίες ἀνάλογες μὲ τὶς θυσίες τῆς τετραετίας 1914—1918. Οἱ ἡγέτες τῆς Γαλλίας δὲν ἔδωσαν στὸ γαλλικὸ λαὸ οὔτε τὰ ἠθικά καὶ ἰδεολογικά, οὔτε τὰ τεχνικά καὶ ὄπλα, ποὺ ἦταν ἀπαραίτητα γιὰ νὰ πολεμήσει. Στὸ βάθος μάλιστα ἡ ἔλλειψη τῶν πρώτων εἶναι ὑπεύθυνη καὶ γιὰ τὴν ἔλλειψη τῶν ἄλλων. Οὔτε οἱ ἴδιοι οἱ ἡγέτες μέσ' στὴ συνείδησή τους δὲν εἶχαν ἐμπνευσθεῖ ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἰδοῦν σὰν μιὰν ἀνάγκη καὶ ἐπιταγὴ ἱστορικὴ τὴ μεγάλη μελλοντικὴ θυσία καὶ γιὰ νὰ συλλάβουν σωσπὰ καὶ τὸ πρόβλημα τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὸν μελλοντικὸ πόλεμο μέσων, οὔτε φυσικά στὸ λαὸ τους μπορούσαν οἱ ἄπιστοι νὰ ἐμπνεύσουν πίστη καὶ νὰ τὸν βάλουν νὰ ὑποπτεῖ τις προπολεμικὲς ἐκεῖνες θυσίες, ποὺ ἦταν ἀπαραίτητες γιὰ τὴ σωστὴ προετοιμασία τοῦ πολέμου. Ὅλα λοιπὸν ἀνάγονται στὸ ὅτι ἔλειψε τὸ ἱστορικὸ φῶς ἀπὸ τὴ συνείδηση τῶν ἡγετῶν κ' ἐπομένως κι' ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ λαοῦ. Στούς Ἕλληες — εὐτυχῶς

για την ανθρωπότητα — ήρθαν τὰ πράγματα ἄρκετὰ διαφορετικά. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα κ' ἡ καθαρὴ ἄμυνα καὶ ὑπεράσπιση ἐστιῶν καὶ βωμῶν, δηλαδή ἡ ἀπλή ἄρνηση καὶ ἀπόκρουση ἑνὸς δεινοῦ, ποῦ γιὰ τοὺς Γάλλους δὲν ἦταν ἄρκετὴ γιὰ νὰ χρησιμεύσει ὡς κίνητρο μεγάλων θυσιῶν, ἔχει γιὰ τοὺς Ἕγγλους μιὰ κοσμοϊστορική καὶ ἠθικὰ πολὺ πιὸ κρίσιμη σημασία ἀπ' ὅ,τι εἶχε γιὰ τὴ συνείδηση τοῦ Γάλλου. Πρῶτη φορά οἱ Ἕγγλοι βρίσκονται στὴν ἀνάγκη νὰ θυσιάσθωσιν γιὰ τὴν ἀπλή συντήρηση τῶν ἠθικῶν καὶ ὕλικῶν ἀγαθῶν τους, δηλαδή πρῶτη φορά βλέπουν νὰ προσβάλλονται τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ τόσο ἄμεσα ὅσο σήμερα. Οἱ Γάλλοι τρεῖς φορές στὸν προηγούμενο αἰῶνα ἀναγκάσθηκαν νὰ παραδώσουν τὴ γῆ τους καὶ τίς ἐστίες τους στὴ διάκριση τοῦ ἐχθροῦ (στὰ 1814, στὰ 1815 καὶ στὰ 1871) κ' εἶδαν ὅτι μὲ τὸ νὰ συνθηκολογήσουν δὲ χάθηκαν τὰ πάντα. Μὴ μπαίνοντας στὸ νόημα τῆς διαφορᾶς τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν κινδύνων βρῆκαν στὴν ἱστορία τους στηρίγματα, ποῦ τοὺς ἔδωσαν τὸ δικαίωμα νὰ φωνάζονται ὅτι μποροῦν νὰ συντηρήσουν καὶ σήμερα τ' ἀγαθὰ τους (τὰ ἠθικὰ καὶ ὕλικα) χωρὶς καὶ νὰ θυσιάσθωσιν γιὰ τὴ συντήρησή τους.

Οἱ Ἕγγλοι ἀγνοοῦν τὸ προηγούμενο ὀλοκληρωτικῶν συνθηκολογήσεων. Ἡ μνήμη δὲν τοὺς βοηθᾷ σὲ ὑπεκφυγῆς χρεῶν καὶ θυσιῶν. Καὶ ἡ πρῶτη ἄλλωστε συνθηκολόγησις, ποῦ μὲ μιὰν ἄμεση ἀπειλὴ τοὺς ζητιέται, προβάλλει καθαρὰ καὶ σὰν ἡ πρῶτη καὶ τελευταία. Ὁ Γάλλος βλέπει μόνο τὴ γῆ του, γιὰτὶ μόνο ἐκεῖ βρίσκονται τὰ ἱερά του. Ξέρει λοιπὸν, ὅτι καὶ ὡς ἠττημένος — σὲ ὧρες τέτοιες, ποῦ οἱ φύλακές του θὰ κοιμοῦνται — θὰ μπορεῖ νὰ πηγαίνει στοὺς βωμούς του καὶ νὰ κάνει τὸ χρέος του κλαίγοντας. Ὁ Ἕγγλος δὲ βλέπει μόνο τὴ γῆ του, ἀλλὰ βλέπει τὸν κόσμο ὀλοκληρὸ, γιὰτὶ τὰ ἱερά του βρίσκονται στ' ἀπέραντα πελάγη καὶ στὰ βάθη τῶν ὠκεανῶν. Ὁ Ἕγγλος λοιπὸν ξέρει, ὅτι, ἂν συνθηκολογήσει, θὰ χάσει τὸ πᾶν. Καὶ τὸ πᾶν δὲν ξανακερδίζεται, ἂν χαθεῖ, ποτέ. Καὶ ἡ σκέτη λοιπὸν ἄμυνα — ἡ θυσία γιὰ τὴν ἀπλή ἄρνηση τοῦ κακοῦ καὶ γιὰ τὴ συντήρηση ἑνὸς ἀγαθοῦ — ἔχει γιὰ τὸν Ἕγγλο μιὰ σημασία διαφορετικὴ ἀπ' ὅ,τι εἶχε γιὰ τὸν Γάλλο. Ἀλλὰ τὸν ἀγῶνα τῶν Ἕγγλων — προσπάντων τῶν ἐργατῶν τῆς Ἀγγλίας — τὸν ἐμπνέει σήμερα καὶ κάτι θετικόν. Οἱ ἡγέτες τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ στὸ διάστημα τοῦ πρώτου κιόλας χρόνου τοῦ πολέμου εἶχαν τὴν εὐχέρεια ν' ἀνασυγκροτηθοῦν καὶ εἶχαν τὴ δύναμη, ὄχι τόσο μὲ συγκεκριμένα ἰδεολογικὰ συνθήματα, ὅσο μὲ ἄρκετὰ συγκεκριμένους πράξεις καὶ μεταρρυθμίσεις, νὰ γεννήσουν στὸ λαὸ τὴν ἐλπίδα καὶ νὰ δώσουν τὴν ἐντύπωση ὅτι ἔρχεται μιὰ νέα ἐποχὴ. Οἱ μεταρρυθμίσεις, ποῦ ἔγιναν, παρουσιάζουν βέβαια μόνον ἓνα χαρακτήρα ἑκτακτό, ὑπαγορευμένο ἀπὸ τίς ἑκτακτές περιστάσεις, καὶ δὲν ἔχουν τὴ σφραγίδα τοῦ ὀριστικοῦ ἱστορικοῦ βήματος. Ὡστόσο κι' αὐτὲς ἄρκεσαν γιὰ νὰ ἐμπνεύσουν τὸ λαὸ στὴν ἀπόφαση τῶν μεγάλων θυσιῶν. Δὲν ξέρω, ἂν τὸ συντηρητικόν

και άμυντικό στοιχείο — όσο κι' αν παρουσιάζει κι' αυτό, όπως είδαμε, μιá σημασία πολύ διαφορετική απ' ό,τι είχε για ' τους Γάλλους — αν θάφθανε κι' αυτό μόνο του για να κρατήσει, όπως κρατάει, τον άγγλικό λαό στις επάλξεις του. Χαρακτηριστικό είναι τó γεγονός, ότι άφóτου άρχισαν οί μεγάλες θυσίες και έποποιίες ύποχρεώθηκαν οί ηγέτες τής 'Αγγλίας από τήν ίδια τους τή συνείδηση, αλλά χωρίς άλλο κι' από τήν προσδοκία του λαού, να έπαναλαμβάνουν τή φράση (έστω και σαν φράση άδηλη), ότι ό νέος κόσμος θάναί διαφορετικός από τον παλαιό. Για μιá νέα έποχή και για έναν καινούργιο κόσμο θυσιάζονται σήμερα τα παιδιά τής 'Αγγλίας (όπως άλλωστε και τα παιδιά τής Γερμανίας, άδιάφορο αν τα τελευταία έχουν πέσει σε μιá τραγική ιστορική παγίδα κ' έχουν γίνει όργανα κακού). "Αν όμως νικήσει ή 'Αγγλία, χωρίς να ρθει ή νέα έποχή, χωρίς να συγκροτηθεί ένας κόσμος καινούργιος; "Όλοι βέβαια, χωρίς εξαίρεση, οί κάτοικοι τής 'Αγγλίας και εκατομμύρια άλλα κατοίκων τής Εύρώπης ύποφέρουν σήμερα και θυσιάζονται. Προπάντων μάλιστα στην 'Αγγλία (και ακόμα έντονότερα στην πόλη του Λονδίνου, στην 'Ιερρούσαλημ τής έλευθερίας) αντιμετωπίζουν περίπου τους ίδιους μύθους και πόνους τραπεζίτες και εργάτες, βιομήχανοι και ύπαλληλοι, άντρες και γυναίκες, γέροι και παιδιά. Η κοινότητα αυτή του πόνου (μιá κοινότητα ιστορικά σχεδόν πρωτόφαντη στην ένιασή της και στην ποιότητά της) είναι άκριβώς εκείνη, που προπάντων μου δίνει τήν έλπίδα ότι ένα σημαντικό ποσοστό από τ' άγαθά άποτελέσματα αυτού του φοβερού κατακλυσμού θά μείνει άκατάλυτο.

"Αν όμως δέ μείνει; Κοινά είναι βέβαια σήμερα τα παθήματα, αλλά θά πάψουν να είναι ως αναδρομικό ήθικό γεγονός και ως πηγή ιστορικής αλήθειας κοινά, αν ό τραπεζίτης ξαναβρει αύριο τήν άνεση και τα πλούτη του και ό εργάτης τή φτώχεια του και τó προλεταριακό του καθεστώς με τους κινδύνους τής άνεργίας και με τήν άθεβαιότητα του μέλλοντος. "Αν σήμερα συμμερίζονται κ' οί βασιλείς κ' οί οικονομικοί μεγιστάνες τή φρίκη και τις όδύνες όλόκληρου του λαού, αυτό είναι βέβαια ήθικά πολύ όμορφο σαν στιγμιαία χειρονομία, αλλά δέ θά έχει καμιάν ιστορική αξία, αν δέ δώσει άφορμή στη γένεση και μιās αύριανής άλληνώτερης κοινότητας. Τήν κοινότητα του θανάτου, που είναι άλλωστε λίγο ή πολύ μιá αναγκαστική έκχώρηση και μιá μοιραία συγκατάθεση τών πλούσιων άπέναντι τών φτωχών, πρέπει για τή διαδεχθεί κ' ή κοινότητα τής ζωής, που θάναί μιá έλεύθερη έκχώρηση και μιá συγκατάθεση ήθική. Και δέν πρόκειται μάλιστα για μιá συγκατάθεση κ' έκχώρηση που θά γίνει ένάντια στη φυσική και ποιοτική διάκριση ανάμεσα στους «όλίγους» και στη μάζα, παρά πρόκειται για τή δημιουργία τών προϋποθέσεων εκείνων που σ' ένα πλαίσιο κοινωνικής δικαιοσύνης θά έπιτρέψουν

ἀκριβῶς τῆ φυσική καὶ ὀργανική ἀνάδειξη τῶν «ὀλίγων» — τῶν ὀληθινὰ ἀρίστων — μέσ' ἀπὸ τῆ μᾶζα τῶν πολλῶν, μιὰν ἀνάδειξη πού οἱ σημερινές κοινωνικές διακρίσεις ἀποκλείουν ἢ ἔστω καθιστοῦν δύσκολη. Ἄν δὲν τὰ μιώσουν αὐτὰ τὰ πράγματα ὅσοι θά- ναι ταγμένοι νὰ κυβερνήσουν τὴν Ἀγγλία μεταπολεμικά, πὸ λά-θος θὰ ξεσπάσει στὰ κεφάλια τους καὶ στὰ κεφάλια ὅλου τοῦ κό-σμου. Καὶ ὄχι μόνο τοῦ κόσμου τοῦ ἀγγλικοῦ, ἀλλὰ τοῦ πανευ-ρωπαϊκοῦ. Δὲν ὑπάρχει σήμερα πρόβλημα Ἀγγλίας, ἀλλὰ ὑπάρ-χει πρόβλημα Εὐρώπης καὶ μάλιστα, ἔμμεσα ἢ καὶ ὡς ἓνα σημεῖο ἄμεσα, πρόβλημα οἰκουμένης. Ἀσυγχώρητο βέβαια εἶναι τὸ ὅτι ἡ Εὐρώπη ἀφίσε οὐσιαστικά ὀλομόναχη τὴν Ἀγγλία τὴν ὥρα τῆς πὸ εὐρωπαϊκῆς καὶ πὸ παγκόσμιας ἀποστολῆς της. Ἀσυγχώρη-το ὁμοίως θάνατι ἐπίσης, ἂν δὲν καταφέρει κ' ἡ Ἀγγλία, πού πῆρε σήμερα στὰ χέρια της τὸ μονοπώλιο τῆς πὸ ὀδυνηρῆς δοκιμασίας μετὰ τὴν ὑπέροχη ὑπερηφάνεια τοῦ περιούσιου λαοῦ, ἂν δὲν κατα-φέρει, κ' ὑστερ' ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ τὴν ποθητὴ νίκη νὰ συλ- λάθει τὴν ἀποστολή της εὐρωπαϊκά, παγκόσμια, ὑπερεθνικά καὶ ὑπερταξικά. Οἱ θυσίες ὅλες θὰ πᾶνε χαμένες, ἂν δὲν ἔρθει τελευ-ταία, σὰν λύση καὶ σὰν ἐπιστέγασμα, καὶ μιὰ ἀπόλυτα ἐλεύθερη θυσία: ἡ θυσία ὅλων τῶν κακῶν ἢ καὶ ἀχρηστων στοιχείων τοῦ παρελθόντος γιὰ χατῆρι τοῦ μέλλοντος (στὸ βάθος μάλιστα καὶ γιὰ χατῆρι τῶν αἰώνιων στοιχείων τοῦ ἴδιου τοῦ παρελθόντος πού ὡς τὰ σήμερα βρίσκονται σὲ δεύτερη γραμμῆ). Καὶ δὲ θάνατι μόνο ὁ ἀγγλικὸς λαὸς πού θὰ περιμένει μετὰ ἀγωνία — ἀλλὰ κ' ἔτοιμος νὰ πηδῆσει στ' ἄκρα — τὶς νέες λύσεις, τὴ νέα ἐποχή. Ἡ ἀγωνία τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ θάνατι ἢ ἠθικά πὸ δικαιολογημένη ἀπ' ὅλες. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων λαῶν οἱ ἀγωνίες, πού κι' αὐτές δὲ θάνατι ψυχολογικά ἀδικαιολόγητες, θὰ περιμένουν ἐπίσης τὴ δικαίωσή τους. Κι' ἄς μὴ ξεχνᾶμε καὶ τοὺς λαοὺς τῶν ἠττημένων, πού θ' ἀ-ποτελέσουν μιὰ φοβερὴ ἠθική, ψυχική καὶ ὀλικὴ πραγματικότητα. Ὅποιος νομίζει, ὅτι θὰ δέσει τὸ γερμανικὸ λαὸ (ὡς ἠττημένο λαὸ) μετὰ τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης καὶ μετὰ στρατεύματα κατοχῆς) πλανᾶται βαρῦτατα. Ὁ γερμανικὸς λαὸς θὰ «δεθεῖ» στὸν ιστορι-κὸ του νόμο μόνο, ἂν δεθεῖ στὸν ἴδιο νόμο πού θὰ σημάψει τὴ Λύ-τρωση γιὰ ὅλους τοὺς λαοὺς (γιὰ τοὺς λαοὺς νικητῶν, ἠττημένων καὶ οὐδετέρων). Ὁ νόμος αὐτὸς πρέπει νάνατι ὁ νόμος ἑνὸς κόσμου, νέου στὴν κοινωνική συγκρότησή του καὶ νέου στὴν ὑπερ-εθνική πολιτικὴ ὀργάνωσή του.

Στὸ χέρι τῆς Ἀγγλίας εἶναι (ἀφοῦ νικήσει) νὰ μεταβάλλει τὴν κατάρα τοῦ πολέμου σ' εὐλογία Θεοῦ. Ἀφοῦ ἔγινε πού ἔγινε τὸ μεγάλο κακό, ἄς εὐχαριστήσουμε τὸ Θεὸ πού μᾶς δίνει τὴν εὐκαιρία νὰ κάνουμε τὴ μαύρη νύχτα τοῦ πολέμου νὰ διαλυθεῖ σὲ μιὰν ἀληθινὴ ἀνατολή. Χωρὶς τὸν πόλεμο — μετὰ τὰ μυαλά πού εἶ-χαν οἱ κυβερνήσεις τῶν κρατῶν καὶ οἱ ἀστικές τάξεις — τὰ μεγά-λα βήματά πού ὁ νόμος τοῦ αἰῶνα μας ζητάει νὰ σημειωθοῦν, θ'

ἀργοῦσαν ν' ἀναγνωρισθοῦν ὡς ἀναγκαῖα ἢ νὰ γίνουιν ἀνεκτὰ ἀπ' ὄσους εἶχαν ἰδιωτικὰ συμφέροντα ἀντίθετα πρὸς τὰ ἱστορικά. Σήμερα ὁ πόλεμος ἔσπασε σὲ μιὰ μέρα — προπάντων βέβαια στὴν Ἀγγλία — ὅλα τὰ ἰδιωτικὰ συμφέροντα. Κ' οἱ πιὸ τολμηρὲς ὀριστικὲς μεταρρυθμίσεις θὰ φανοῦν αὐριο ὁμαλὲς μπροστὰ στὰ ἔκτακτα ἀνώμαλα μέτρα, πού ἀναγκάστηκε ἡ Ἀγγλία νὰ λάθει ἢ καὶ πού κατάλαθε ὅτι πρέπει νὰ λάθει στὸ διάστημα τοῦ πολέμου. Κι' ὅσο γιὰ τὴ μείωση τῆς πολιτικῆς αὐτεξουσιότητος τῶν σημερινῶν ἐθνικῶν κρατῶν — μιὰ μείωση, πού εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς αὐριανῆς ὁμοσπονδιακῆς ἐνιαίας Εὐρώπης —, ἡ μείωση αὕτη δὲ μπορεῖ καὶ δὲν πρέπει ὕστερ' ἀπὸ τὴ μεγάλη δοκιμασία τοῦ σημερινοῦ πολέμου νὰ προσκρούσει στὴ συνείδηση κανενὸς ἠπειρωτικοῦ εὐρωπαϊκοῦ λαοῦ. Ἄν προσκρούσει, θὰ προσκρούσει μόνο στὴ συνείδηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, ἐπομένως καὶ ἡ λύση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτικοῦ προβλήματος ἀπὸ τὴν Ἀγγλία ἐξαρτᾶται νὰ πραγματοποιηθεῖ κι' αὕτη ἢ νὰ ματαιωθεῖ. Ὅλοι οἱ ἠπειρωτικοὶ λαοὶ ἔχουν ὑποστει, ἄλλοι ἐκούσια κι' ἄλλοι ἀκούσια, ἢ κινδυνεύουν νὰ ὑποστοῦν τόσες ταπεινώσεις καὶ τόσους ἐξευτελισμοὺς ἀπὸ τὴ Γερμανία, ὥστε σὲ περίπτωσι νίκης τῆς Ἀγγλίας ἢ πρόσκλησι, πού θὰ τοὺς γίμει, νὰ μποῦν ὡς ἰσότημα ὅλοι τοὺς μέλη σὲ μιὰν ὑπερεθνικὴ ὀργάνωσι, πού θὰ μειώσει βέβαια τὴν αὐτεξουσιότητά τους, μὰ πού θὰ ἐλασφάσει τὴν ὁμαλὴ ζωὴ τῆς Εὐρώπης, ὄχι μόνο δὲ θὰ τοὺς φανεῖ σάν μιὰ θυσία τῆς ἐθνικῆς τους κυριαρχίας καὶ ἀνεξαρτησίας, ἀλλὰ θὰ τοὺς φανεῖ ἀντίθετα σάν μιὰ ἀποκατάστασι τῆς ἐλεύθερης ἀναπνοῆς τους. Καὶ θάναι ἄλλωστε ντροπὴ, ἂν δὲ σκεφθοῦν ἔτσι οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης. Πού βρίσκεται σήμερα ἡ ἀνεξαρτησία καὶ ἡ ὑπερηφάνειά τους; Ὅποιος τὴν ἀπαρνιέται μόνος του ἢ τὴν ἀφίνει νὰ χαθεῖ ἢ τὴν κρύθει πίσω ἀπὸ τὴς ἱστορικὲς προθῆκες του τὴν ὥρα τοῦ κινδύνου καὶ τοῦ χρέους, δὲν ἔχει τὸ ἠθικὸ δικαίωμα νὰ τὴν σαλπύσει ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς καὶ νὰ τὴν... «βγάλει περίπατο» τὴν ὥρα τῆς λιακάδας. Τὴς γραμμὲς αὐτὲς τὴς γράφει ὁ πολίτης μιᾶς χώρας, πού ἂν δὲν ἔκανε ἀκόμα ὡς τὴν ὥρα τούτη ἐνέργειά καὶ μὲ τὴν ἀνάληψι μιᾶς ἱστορικῆς πρωτοβουλίας τὸ χρέος τῆς, δὲν ἀπαρνήθηκε ὁμως καὶ τὴν ἀξιοπρέπειά της. Τὰ λόγια μου λοιπὸν καλὸ θὰ ἦταν νὰ τὰ σκεφθοῦν ἀκόμα περισσότερο οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, πού δὲν ἔκαναν κἂν ὅ,τι ἔκανε ἡ Ἑλλάς. Ἀλλὰ εἶμαι σχεδὸν βέβαιος, ὅτι θὰ τὰ σκεφθοῦν — χωρὶς νάναι κἂν ἀνάγκη νὰ φθάσει στ' αὐτιά τους ἢ φωνὴ μου — ὅλοι Ἄν ἀποφασίσει ἡ Ἀγγλία, πού θάναι ἐπὶ τέλους καὶ κάπως δικαιολογημένη νὰ σκεφθεῖ σπραθὰ καὶ ἐγωῖστικά, νὰ χάσει γιὰ χατῆρι τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ κόσμου ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν πολιτικὴ αὐτεξουσιότητά της, ποῖος ἄλλος λαὸς θὰ ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀντιταχθεῖ στὴν πρόσκλησί της; Φθάνει νὰ προσκαλέσει ἡ Ἀγγλία ἐμᾶς τοὺς ἄλλους καὶ ὅλοι θὰ συμφωνήσουμε, θ' ἀκολουθήσουμε. Ἄν

πάλλει δὲ νῦν μᾶς προσκαλέσει καὶ γενικὰ ἂν ὁ δὲ ν καταφέρει νὰ μπεῖ
ἐπὶ τὸ νόημα τοῦ φοβεροῦ αὐτοῦ πολέμου καὶ τῆς μεταπολεμικῆς
ἀποστολῆς της, τότε... τότε βέβαια, ὅλα θὰ πάνε χαμένα καὶ ἡ
Εὐρώπη θὰ παραδοθεῖ ἄργά ἢ γρήγορα σὲ νέες μεγάλες δοκιμα-
σίες, σὲ δοκιμασίες φοβερώτερες κι' ἀπὸ τὸν σημερινὸ πόλεμο. Ἡ
νίκη τῆς Ἀγγλίας θὰ συντρίψει βέβαια τὸν γερμανικὸ ἐθνικοσο-
σιαλισμὸ, δὲ θὰ συντρίψει ὅμως καὶ τὸν κομμουνισμό. Ὁ κομμου-
νισμὸς δὲ συντρίβεται μὲ τὰ ὄπλα. Καὶ ἐπὶ τέλος ἄς ποῦμε τὴν
ἀλήθεια: δὲν πρέπει νὰ συντριβεῖ ὁ κομμουνισμὸς, ἀλλὰ πρέπει
νὰ ὑπερنيκηθεῖ καὶ νὰ γίνῃ ἠθικὰ περιττός. Ἡθικὰ περιττός θὰ
γίνῃ ὁ κομμουνισμὸς ὡς κίνημα τῶν μαζῶν μονάχα στὴν περι-
πτωση ἐκείνη, πού ἡ ἱκανοποίηση τῶν ἠθικὰ ἀληθινῶν ἐπιδιώξεων
τοῦ θὰ ἀχρηστεύσει τὶς ὑπερβολές του, θὰ ξεγυμνώσει δηλαδὴ ὡς
ἀνάξια τίς ἠθικοπνευματικὲς ἀρνητικότητες καὶ τυραννίες του.
Μόνον ἡ συνετὴ (ἀλλὰ καὶ ἠθικὰ τολμηρὴ) ἀναμόρφωση τοῦ κοι-
νωνικοῦ συστήματος τῆς Εὐρώπης μὲ ἀποτέλεσμα τὴν κατάργηση
τῆς κεφαλαιοκρατίας μέσα στὸ πλαίσιο μιᾶς σχετικὰ ἐλεύθερης
οἰκονομίας καὶ μιᾶς πολιτικῆς ζωῆς προσδιορισμένης ἀπὸ τὴν ἀ-
νάγκη τῆς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς τῶν ἀξίων ἡγετῶν, μονάχα ἡ τέ-
τοια ἀναμόρφωση θὰ μᾶς ἀπαλλάξει ἀπὸ τὸν κομμουνισμό. Ἡ
τέτοια ὅμως πάλι ἀναμόρφωση δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ παρὰ μόνον μέ-
σα στὸ πλαίσιο μιᾶς ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρύτερης ὑπερεθνικῆς ἐνό-
τητας. "Ἄν ζητήσουμε νὰ πηδήσουμε ἀμέσως στὴν παγκόσμια
ἐνότητα, τὸ τόλμημα θὰ εἶναι ἴσως πολὺ ἀνώτερο ἀπὸ τίς ἠθικὲς
δυνατότητες τῆς ἐποχῆς μας. "Ἄς σταματήσουμε λοιπὸν στὴν Εὐ-
ρώπη. Λίγη εἶναι τάχα ἡ Εὐρώπη;

26.— Δὲν πρότεινα τίποτα μὲ τὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου πού
φτιάχνει προγράμματα, μανιφέστα ἢ καταστατικά. Ἐξομολογή-
θηκα ἀπλούστατα τὴν ἀλήθεια, ὅπως τὴ νιώθω. Τὴν ἀλήθεια αὐ-
τὴ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ τὴ διαψεύσει κανένα ἐξωτερικὸ γεγονός.
Ἡ ἀλήθεια, ἀντίθετα, θὰ διαψεύσει μιὰ μέρα καὶ θ' ἀκυρώσει τὰ
πιο ἀντίξοα ἐξωτερικὰ γεγονότα πού μπορεῖ ἐπὶ φθαρτῆ ἐπιφά-
νει τῆς ἱστορίας νὰ προκαλέσει ἢ ἀνοησία ἢ τὸ πείσμα τῶν
ἀνθρώπων.

Κάροστος, Ὁκτώβριος 1940